ВІСНИК науки та освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE) №11(41) 2025
Bulletin of science and education

УДК 94(477)(092)Чор"1948/2021"](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11(41)-3748-3763

Кузнець Тетяна Володимирівна доктор історичних наук, професор, кафедра історії України. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-9282-110X

Хоменко Дарія Дмитрівна, здобувач вищої освіти ОС «Бакалавр» 4-го року навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань

З КОГОРТИ БОРЦІВ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: БОГДАН ЧОРНОМАЗ (1948-2021 РР.)

Анотація. Стаття присвячена громадському і політичному діячу, історику Богдану Даниловичу Чорномазу, світогляд якого сформувався у національно-свідомій сім'ї з Тернопільщини і визначив вектор його подальшого життєвого шляху. Зі студентської лави він був заарештований радянськими каральними органами за свідому громадянську позицію та україноцентризм, які традиційно формулювались як «антирадянська і націоналістична пропаганда». Трирічне ув'язнення відбував у статусі «державного злочинця» в таборі для політв'язнів, а після звільнення був віднесений до категорії людей, яким радянський режим забороняв здобувати вищу освіту, тому 14 років був чорноробочим у міській котельні. Та у другій половині 1980-х років Б.Чорномаз з однодумцями сприяв розгортанню національно-демократичного руху на Уманщині і позиціонував себе свідомим борцем за незалежність Української держави. Тому проголошення Декларації про державний суверенітет України одночасно вважав і своїм особистим святом. За відповідним законом про реабілітацію жертв політичних репресій Богдан Данилович Чорномаз був реабілітований, але його громадянська активність колишнім партапаратником спокою не давала. Незламний у своєму рішенні здобути вищу освіту, Б. Чорномаз закінчив історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, аспірантуру і у 2005 р. захистив кандидатську дисертацію. З 2005 р. він розпочав викладацьку діяльність в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини і наступні 16 років його життя були присвячені національно-патріотичному вихованню студентства та збереженню історико-культурної спадщини українства. Працюючи на кафедрі історії України, кандидат історичних наук, доцент

Богдан Данилович Чорномаз залишив по собі спадщину у формі монографій, навчальних посібників, наукових статей, але найістотніше – пам'ять як про великого патріота, українця, учителя, непересічної особистості.

Ключові слова: Незалежність, політв'язень, реабілітація, національно-патріотичне виховання, Уманський педуніверситет, Богдан Чорномаз, україноцентризм, історія села.

Kuznets Tetiana Volodymyrivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,Uman, https://orcid.org/0000-0002-9282-110X

Khomenko Dariia Dmytrivna, Bachelor's Degree Student (4th year), Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman

FROM THE COHORT OF FIGHTERS FOR UKRAINE'S INDEPENDENCE: BOHDAN CHORNOMAZ (1948–2021)

Abstract. The article is dedicated to the public and political figure, historian Bohdan Danylovych Chornomaz, whose worldview was shaped in a nationally conscious family from the Ternopil region and determined the direction of his future life path. As a university student, he was arrested by Soviet punitive authorities for his deliberate civic stance and Ukrainocentrism, which were traditionally labeled as "anti-Soviet and nationalist propaganda." He served a three-year sentence as a "state criminal" in a political prison camp, and after his release he was classified among those to whom the Soviet regime forbade access to higher education; for 14 years he worked as a laborer at the municipal heating plant.

However, in the second half of the 1980s, together with like-minded colleagues, B. Chornomaz contributed to the development of the national-democratic movement in the Uman region and positioned himself as a conscious fighter for the independence of the Ukrainian state. He considered the proclamation of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine to be his personal holiday as well. Under the corresponding law on the rehabilitation of victims of political repression, Bohdan Danylovych Chornomaz was rehabilitated, yet his civic activity continued to unsettle former party officials.

Unwavering in his determination to obtain higher education, Chornomaz completed the History Faculty at the Ivan Franko National University of Lviv, pursued postgraduate studies, and in 2005 defended his PhD dissertation. Beginning in 2005, he embarked on a teaching career at the Pavlo Tychyna Uman

State Pedagogical University, and the following 16 years of his life were devoted to national-patriotic education of students and to preserving the historical and cultural heritage of the Ukrainian people.

Working in the Department of the History of Ukraine, Bohdan Danylovych Chornomaz, Candidate of Historical Sciences and Associate Professor, left behind a legacy in the form of monographs, textbooks, and scholarly articles; but most importantly – he left the memory of himself as a great patriot, a Ukrainian, and a teacher.

Keywords: Independence, political prisoner, rehabilitation, national-patriotic education, Uman Pedagogical University, Bohdan Chornomaz, Ukrainocentrism, village history.

Постановка проблеми. Аналізуючи історичну долю українського народу в контексті колоніального та окупаційного впливу, необхідно вчергове акцентувати увагу на системному знищенні інтелектуальної еліти – найбільш свідомих, талановитих і мислячих представників нації. Така практика була поширеним і цілеспрямованим інструментом імперських та тоталітарних режимів, спрямованим на послаблення здатності українців до самоорганізації, опору та інтелектуального осмислення реальності. Окупаційна політика полягала не лише в прямому фізичному насильстві, але й у створенні атмосфери деморалізації, зневіри та пристосування в середовищі підкореного населення. Відсутність віри в можливість змін, обмеження свобод, а також заохочення лояльності до влади через систему дрібних привілеїв та символічних нагород – усе це слугувало ефективним механізмом утвердження тотального контролю. Але і за таких умов формувалися особистості, які відзначалися активною громадською позицією і присвячували своє життя боротьбі за ідеали справедливості та загальнолюдської моралі. Серед таких особистостей був вихідець з села Стегніківці Богдан Данилович Чорномаз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повний життєпис Богдана Даниловича Чорномаза ще не укладено, але окремі фрагменти його біографії висвітлювались соратниками, однодумцями, послідовниками. Єдиним узагальненим, але коротким, є виклад біографічних відомостей у «Міжнародному біографічному словнику дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР» [5]. Але він був видрукуваний у 2006 році і закономірно, що пізніша подієва канва біорами Б.Д. Чорномаза не була відображена у словниковій довідці. Більш розлого виклала його біографію Валентина Устенко у публіцистичній розвідці, підготовленій для виховання національної самосвідомості молоді. Окремі деталізовані фрагменти громадської активності Б. Чорномаза висвітлювались в інтерв'ю

його дружини Тетяни Чорномаз [3; 14]. Загальні оцінки діяльності Б.Д. Чорномаза були висловлені у пресі [1; 4] і соцмережах [6] як данина пам'яті борця за незалежність України. Частиною історіографії і, водночас, джерельної бази є праці самого Б.Д. Чорномаза [11; 12; 13], з яких відслідковується його авторська позиція щодо висвітлюваних подій. Вважаємо, що систематизація інформації біографічного характеру є цілком умотивованою як задля створення повного життєпису неперечісної особистості, так і для доповнення історичної персоналістики загалом.

Метою статті була систематизація біографічних відомостей про Богдана Чорномаза як свідомого борця за незалежність України, українського патріота та історика.

Виклад основного матеріалу. Село Стегніківці, що розташоване в центральній частині Східної Галичини, було дзеркалом великої трагедії. Його історія – це мозаїка особистих доль, вчинків, виборів і втрат. Якщо зазначати в загальному, то село Стегніківці є типовим українським населеним пунктом, мешканці якого впродовж історії свого існування ніколи не полишали боротьби за державну незалежність України.

Прояви цієї боротьби виявлялися не лише у великих історичних зламах, а й у долях окремих людей, які стали уособленням національного спротиву. Серед таких постатей був і Богдан Данилович Чорномаз, уродженець села Стегніківці, який присвятив своє життя ідеї незалежної України. Його діяльність є яскравим прикладом того, як індивідуальна громадянська позиція, сформована в умовах сільського середовища, може перерости в активну участь у загальнонаціональному русі опору. Він належав до тієї категорії людей, яка, попри постійний тиск радянської пропаганди та репресивного апарату, не піддалася упокоренню та зберегла вірність ідеї національного відродження. Його участь у визвольному русі є свідченням неперервності боротьби – від народних повстань до підпільного спротиву, від збереження мови та традицій до відкритої політичної активності.

Богдан Данилович Чорномаз народився 9 лютого 1948 року в селі Стегніківці Тернопільського району Тернопільської області в родині Данила та Марії Чорномазів [12, с. 259]. Його життєвий шлях був тісно пов'язаний із національно-визвольною традицією, яка передавалася в їхній родині з покоління в покоління. Особливу роль у формуванні світогляду Богдана відіграв його батько – Данило Чорномаз, людина твердих переконань і незламної віри в ідею незалежної України. Данило Чорномаз був одним із тих сільських активістів, які за свою патріотичну позицію зазнали переслідувань при всіх окупаційних режимах. Йому довелося побувати у в'язницях трьох різних влад: польської, німецької та радянської

двічі: у 1949-1956 рр. і 1972-1975 рр. [5, с. 504]. Попри постійний тиск, репресії й загрозу життю, він не зрадив власних переконань, залишаючись вірним боротьбі за вільну Україну. Батько Богдана був дуже дбайливим і відданим справі патріотом, який активно організовував підтримку підпільників. Він не лише надавав прихисток, а й підтримував їх у всьому, чим міг допомогти – матеріально, морально та організаційно. Навіть штаб-квартира підпільної групи «Ліснічівка» знаходилася у їхньому дворі. З раннього дитинства Богдан був свідком багатьох драматичних подій: арештів, допитів, обшуків, недовіри з боку радянських органів до «неблагонадійних» родин. Мати Богдана – Марія Чорномаз (у дівоцтві Маличок) – походила з глибоко патріотичної родини Трохима Маличка. З юних літ вона брала активну участь у громадсько-культурному житті: була членкинею товариства «Просвіта», а також молодіжного гуртка «Каменярки», що об'єднував дівчат, які прагнули не лише зберігати національні традиції, але й брати участь у пробудженні свідомості українського суспільства [12, с. 228]. Її шлюб із Данилом Чорномазом був спочатку таємним: одружилися всупереч волі батьків, покладаючись на власні переконання та щиру прив’язаність.

Дитинство Богдана припало на нелегкий період постійної тривоги й нестабільності. Він змалку був свідком того, як його мати самотужки долала труднощі повсякденного життя під час чергових ув’язнень батька. Часті обшуки, тиск зі сторони радянських органів та суспільна ізоляція накладали свій відбиток на життя родини. Проте саме сила та витривалість матері, її внутрішня сила і глибока віра в правоту національної справи стали для хлопця джерелом морального орієнтиру. Освіта у сім’ї Чорномазів посідала важливе місце. Найстарша сестра Леся закінчила Уманський сільсько-господарський інститут, брат Ярослав – студент-заочник Московського політехнічного інституту нафтової хімії (арештований на четвертому курсі), сестри Марія та Надія мали дипломи Чернівецького педагогічного університету [9]. Закінчивши середню школу в Збаражі, Богдан Чорномаз вирішив вступати до сільськогосподарського інституту в Умані. Приїхав з великими сподіваннями, але з першої спроби не зміг подолати вступні випробування. Проте не опустив руки: пішов на підготовчі курси та одночасно працював різноробочим у науково-дослідному господарстві при інституті. Виконував усілякі роботи в саду, адже мріяв вступити на плодоовочевий факультет.

Однак доля внесла свої корективи : 21 червня 1967 року Богдана призвали до армії. Служив на Далекому Сході, на березі Японського моря, у радіотехнічних військах [7]. Восени того ж року він мав повторно вступати до інституту, але служба не дала можливості цього зробити. Проте в кінці

1969 року йому все таки вдалося повернутися в Умань і на початку 1970 р. вступити на заочний відділ плодоовочевого факультету Уманського сільськогосподарського інституту. Він повернувся на стару роботу, а потім працював вантажником на торгівельній міжрайбазі, обліковцем, бібліотекарем в учбово-дослідному господарстві інституту, був обраний секретарем комсомольської організації первинного осередку [7].

У студентські роки Богдан Чорномаз активно долучався до напівлегального інтелектуального життя Умані. Відвідував «салон Надії Суровцової», де познайомився з викладачем технікуму механізації сільського господарства Кузьмою Матвіюком. Завдяки цьому та розширенню кола знайомств з свідомою українською інтелігенцією, мав нагоду спілкуватися з відомими діячами українського руху опору – Данилом Шумуком, Іваном Світличним, Леонідом Плющем. Через них діставав доступ до самвидавної літератури, серед якої були: «Хроника текущих событий», есей Євгена Сверстюка «Собор у риштуванні», книжка Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», публікації з журналу «Український вісник», а також твори письменників «розстріляного відродження» й багатотомна «Історія України-Руси» Михайла Грушевського [8].

Водночас Богдан брав участь у засіданнях літературно-поетичного клубу «Сонячні кларнети». Серед активної молоді Умані – викладачів, учителів, студентів – точилися ідеологічні дискусії, читалися альтернативні лекції з історії національно-визвольного руху, організовувалися тематичні вечори й семінари. Спілкування в середовищі інтелектуалів, дисидентів, творчої молоді й небайдужих викладачів справило на Богдана Чорномаза глибокий вплив. Не лише книги, що передавалися з рук у руки, а й жива думка, відверті розмови, дискусії, які виходили далеко за рамки офіційно дозволеного, формували його світогляд. У цих невеликих гуртах, що існували на межі ризику, Богдан вперше відчув, що громадянська позиція – це не лише переконання, а щоденна дія: читати, обговорювати, не мовчати.

Початок 1970-х – це час, коли навіть розмова про національне питання могла коштувати свободи. Восени 1971 року Богдан Чорномаз і Кузьма Матвіюк організували у себе вдома кілька закритих зібрань, учасники яких говорили про національну ідею. На одну з таких зустрічей прийшла й Тетяна Литвиненко – комсомольська активістка, яка згодом стала дружиною Богдана. Квартира була під наглядом КДБ і не санкціоновані зібрання не залишилися без наслідків. Згодом Чорномаз і Матвіюк виготовили копії книги Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»: спершу вдома, потім у знайомої, аби не наражати інших на небезпеку [8]. Самвидав ширився, викликав інтерес і, водночас, привернув увагу КДБ. Почалися допити. Учасників змушували писати зізнання, погрожували відрахуванням

з інститутів. Тетяні Литвиненко прямо запропонували доносити на Богдана. Вона не змогла зрадити близьку людину й усе йому розповіла: це ще більше їх зблизило. Вони вирішили одружитися і вибрали для цього дату – 15 липня 1972 року. В день перед весіллям, коли все було готово до святкування, Б.Д. Чорномаз був заарештований. Це стало великим потрясінням для закоханих, оскільки вони не очікували такого розвитку подій. Його арешт став для нього величезним шоком, адже це відбулося фактично в день, коли він мав би одружитися з Тетяною Литвиненко. Сторінка з автобіографії : «...в 1972 році, напередодні свого весілля заарештований за проукраїнську пропаганду і агітацію. Засуджений до трьох років позбавлення волі. Ув'язнення відбував на Уралі в Кучинській тридцять шостій зоні для політв'язнів» [10, с. 51]. Того ж дня арештували й К. Матвіюка. В їхніх помешканнях та в хаті батька Чорномаза провели обшуки. Знайшли друкарські матеріали, на Тернопільщині – патрони й електродетонатори. Це послужило приводом до інкремінування злочинної діяльності.

Після тримісячного слідства, яке супроводжувалося моральним тиском і погрозами, 16 листопада 1972 року Черкаський обласний суд виніс вирок: Богдана Чорномаза засудили до трьох років таборів суворого режиму за так звану «антирадянську агітацію» та «пропаганду українського буржуазного націоналізму» [9].Така була типова кара для тих, хто насмілювався думати інакше. Його відправили до сумнозвісної зони ВС-389/36 у селі Кучино Пермської області – табору, що отримав назву «зони смерті» Саме там, через десять років після прибуття Б. Чорномаза, загинув Василь Стус, якого закатували за ті самі «провини»: за вірші, за думки, за Україну. Табірна система не лише ізолювала інакомислячих, вона свідомо знищувала їх – фізично й морально.

Система намагалася зламати Богдана Чорномаза так само, як колись його батька Данила. Від нього вимагали зректися переконань, публічно каятися, дати згоду співпрацювати з відповідними органами й фактично продати Україну – зрадити все, у що вірив. Але Богдан був сином свого батька. Він не підписав жодного принизливого паперу, не став «перевихованим», а залишився вірним собі, своїм ідеалам, і тим, хто боровся поруч. Усе це відбувалося під постійним тиском. Дружині Богдана, Тетяні Литвиненко, теж відкрито погрожували: або вона зречеться чоловіка й його «націоналістичних поглядів», або її не допустять до захисту диплома. Але Тетяна не зламалась. Вона обрала не комфорт, не страх, а честь і любов. Вона залишилася поруч із Богданом, поділяючи усі його погляди і переносячи випробування.

Жити в такій реальності було смертельно небезпечно. За книжку – термін. За слово – нагляд. За мовчазний погляд – допит. Людей залякували,

змушували до зрад, до доносів. Ті, хто не ламався, ризикували не повернутися до вільного життя. Але навіть за колючим дротом Богдан Чорномаз не був сам. Поруч з ним були такі ж незламні, ті, хто віддав молодість і здоров'я за ідею вільної України. Це Левко Лук'яненко, Євген Сверстюк, Олесь Сергієнко, Олекса Різников, Степан Сапеляк, – усі вони залишалися вірними національній справі [12, с. 267]. Вони не скорилися, не зреклися. У найтемніші часи ці люди зберегли головне – дух, гідність і віру. Після повернення з ГУЛАГу Богдан Чорномаз, як і тисячі колишніх політв'язнів, опинився в умовах повної заборони на нормальне життя. Йому не дозволили не лише завершити навчання, а й навіть поновитися у жодному університеті. Шлях до освіти був відрізаний. Так радянська система мстилася тим, хто посмів мислити інакше.

Улаштуватися на кваліфіковану роботу теж було неможливо : для таких, як він, залишалась лише «чорна» фізична праця. Протягом 14 років Богдан працював у котельні в Умані, одній з тих, що опалювали все місто [8].

Робота була важкою, виснажливою і безперспективною. Це було покарання без тюрми в метою обмежити, принизити, ізолювати. Саме так влада «закривала» українську інтелігенцію, тобто змушувала її мовчки проживати роки біля гармат, у шахтах, на заводах. Тому органи влади уважно стежили за тим, щоб Богдан, як і інші його соратники-дисиденти, не міг реалізувати свої інтелектуальні можливості.

Активна фаза громадянської позиції Богдана Чорномаза відновилася з початком перебудови – періоду масштабних соціально-політичних змін у СРСР, який відкрив можливості для розвитку демократичних ідей та активної участі громадян у суспільному житті. Він був запрошений своїми соратниками, колишніми політв'язнями, у засновники усіх національно-патріотичних організацій всеукраїнського рівня: від Товариства української мови ім. Тараса Шевченка до Української Гельсінської Спілки [14].

Богдан Данилович Чорномаз стояв біля витоків національно-демократичного руху на Уманщині. Саме завдяки його ініціативі в регіоні з'явилася й активно діяла низка громадських об'єднань, що стали основою українського національного пробудження. Серед них – Народознавче товариство «Берегиня», «Меморіал», «Просвіта», Українська Гельсінська Спілка (УГС) [4]. Його діяльність вийшла за межі локального простору: Богдан Чорномаз виконував роль координатора Всеукраїнського референдуму «За незалежність України» на Черкащині [4]. Він став першим очільником «Уманського краєвого Руху», який виник раніше, ніж аналогічна структура в обласному центрі. Згодом його обрали першим головою Черкаської обласної організації Народного Руху України.

Наприкінці 1980-х років, коли в Україні почали з'являтися реальні передумови для національного пробудження, Богдан Чорномаз став одним із тих, хто не залишився осторонь історичних змін. У час, коли рух за незалежність тільки набирав силу, його обрали до Центрального проводу Народного Руху України – ключової сили, що формувала засади нової української державності. Одночасно він очолив Черкаську обласну організацію Руху, взявши на себе відповідальність за політичну мобілізацію та інформування громадськості в регіоні. В Умані за його ініціативи почало виходити одне з перших в Україні незалежних видань – газета «Червона калина» [12, с. 265]. У час, коли свобода слова ще тільки декларувалася, це стало сміливим кроком у боротьбі за правду й відкритий діалог з суспільством і Богдан Данилович вірив: українська державність можлива лише за умови активної участі громадян і чесного інформування.

Після Установчого з'їзду УРП Тетяна і Данило Чорномази розгорнули активну партійну діяльність, створюючи осередки не лише в Умані, а й в інших районах. Влітку 1990 року, в рамках відзначення 500-річчя українського козацтва, через Умань проїжджали сотні галичан, які прямували з агітаційною метою на Схід України [6]. З ініціативи Богдана Чорномаза вони зупинялися в місцевих мешканців, що сприяло діалогу й порозумінню між західними й східними українцями. А підпільну заправку для автобусів з Галичини організував уманський підпільник Василь Кулинич. Кульмінацією цієї активності став перший велелюдний мітинг у місті: 11 лютого 1990 року на стадіоні в Умані зібралися понад 6 тисяч людей, щоб ушанувати пам'ять жертв Голодомору та політичних репресій. Богдан Чорномаз запросив на захід японське телебачення, лідера Народного Фронту Володимира Муляву, дослідника Голодомору Володимира Маняка та американського історика Джеймса Мейса [6]. Влада намагалася перехопити ініціативу, нав'язати свою резолюцію, але завдяки рішучості Б.Чорномаза вдалося провести голосування за справжній, народний варіант документа.

Довгі роки боротьби, принижень, переслідувань, втрат і все заради одного великого слова, яке стало символом мрії цілого народу – Незалежність. Для Богдана Чорномаза цей день був не просто політичною подією – це було особисте, глибоко пережите здійснення сокровенного бажання. Це була мить, коли серце нації заговорило в кожному, хто вірив, терпів і не зрадив. Його шлях був тернистим – тюрма, підпілля, цькування спецслужб навіть у незалежній Україні. Але він вірив: вірив не словами, а вчинками, не гаслами, а щоденною боротьбою. І коли нарешті настав той історичний день – 16 липня 1990 року – він не міг стримати сліз. Це була перемога не тільки народу – це була перемога правди над брехнею, віри над

зневірою. Свої емоції того моменту Богдан Данилович описав так:«Я стояв і ще не до кінця розумів, що сталося. Серце у грудях так швидко билося, що, здавалося, не витримає і вискочить, теж побіжить на вулицю до радісного люду. «Декларація про незалежність...». Спочатку про себе, а потім упевненіше повторив уголос: «Незалежність!». Чи, бува, не причудилося? Може, знову якийсь обман, щоби якомога більше наших схопити і позасилати в табори. Невже таки недарма ми боролися, вмирали, але не здавалися? Батько Данило, брат Ярослав, мати, сестри, мої односельчани, тисячі й мільйони українців. «Тетяно, це правда?» – мовчки запитав я очима у дружини. «Правда, Богдане!» – прочитав відповідь у її засльозених очах. Україна зробила перший крок до відновлення незалежності...» [9]. Про ці події з глибоким хвилюванням згадує його дружина Тетяна: «Ми приїжджали з мітингів і падали з ніг. Ми по три дні не бували вдома, пікетували разом з уманською та черкаською делегацією, дехто жив під Радою. У День, коли підписали Декларацію про Незалежність, ми доранку стояли перед Радою» [3]. А потім – 24 серпня 1991 р. – був «Акт проголошення незалежності України». 29 серпня 1991 року під час мітингу біля Уманської міської ради мітингувальники незалежності одноголосно проголосували за підняття жовто-блакитного прапора над радою [2]. Шість добровольців взяли прапор і піднялися на останній поверх приміщення, з якого можна було вийти на дах, і здійснили такий історичний акт.

Однак із проголошенням незалежності України у 1991 році структура залишалась майже недоторканою: влада перейшла в нову реальність зі старим складом, який часто відкрито чи приховано протистояв самій ідеї суверенної України. Репресивні методи не зникли: вони стали менш помітними, але не менш небезпечними. Активістів не арештовували демонстративно, але з ними «працювали»: тихо, системно, цинічно. Серед близьких соратників Б. Чорномаза багато хто став жертвами насильства – це вбиті, зниклі, покалічені. Імена В’ячеслава Чорновола, Володимира Кательницького, Михайла Бойчишина, Гії Гонгадзе, Вадима Бойка – це лише частина того трагічного списку, який особисто торкнувся Богдана [12, с. 266]. За два десятиліття він втратив щонайменше дванадцять побратимів – людей, які щиро вірили в Україну й платили за це найвищу ціну. Разом з незалежністю України прийшла і реабілітація: 3.09.1991 р. у відповідності із Законом УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17.04.1991 р. з Б. Чорномаза знято усі обвинувачення.

У 1993 році сам Богдан Чорномаз пережив напад: його побили до втрати свідомості і він три тижні провів у лікарні [13, с. 76-77]. Це сталося вже після здобуття незалежності в країні, яка мала би захищати своїх громадян. Але саме такі випадки ще більше загартували його переконання:

справжня боротьба за Україну – це не разовий порив, а довгий і часто небезпечний шлях, який потребує мужності, послідовності й готовності діяти попри ризики. Після проголошення незалежності України Богдан Чорномаз не шукав посад чи політичних дивідендів. Він використав історичний момент тільки для того, щоб здобути фундаментальну освіту. У 1997 році заочно закінчив історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, а згодом аспірантуру. За матеріалами дисертаційної роботи Б.Д. Чорномаз, будучи вже кандидатом історичних наук, видрукував дві монографії –«Діяльність національно-патріотичного підпілля Уманщини у 1941-1945 роках», «Опір Радянській владі на Уманщині (друга половина XX ст.)» [4].

У 2001 році Б.Д. Чорномаз знову став об'єктом нападу: невідомі особи жорстоко побили його. Попри звернення колишніх політв'язнів до МВС із вимогою знайти винних, ніхто так і не був покараний. Це було чергове нагадування, що навіть за умов проголошеної незалежності, загроза для людей із чіткою проукраїнською позицією залишалася реальною.

З 2005 року Богдан Чорномаз працював викладачем історії України в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Як кандидат історичних наук і доцент, він поєднував наукову роботу з викладацькою, передаючи студентам не лише знання, а й приклад особистої відповідальності перед країною та її історією. Викладання стало для Богдана Чорномаза справою життя. Його лекції вирізнялися особливою атмосферою – це були не просто академічні заняття, а живі розмови, побудовані на глибокому знанні теми та особистому досвіді. Він говорив про те, що пережив сам, про людей, з якими боровся пліч-о-пліч, про події, які не відображені у підручниках. Саме тому кожна пара залишала враження неформальної зустрічі з історією, яка дихає, болить і надихає. Він завжди наголошував: «Я відчуваю на собі моральний обов'язок перед усіма борцями за незалежність розповідати молоді справжню історію – ту, яку бачив, сам пережив, яку будував разом з іншими українцями-побратимами» [9]. Студенти не просто слухали його, вони щиро поважали і любили свого викладача. Він умів не нав'язувати, а захоплювати; не просто викладати факти, а передавати розуміння цінностей, за які варто боротися. Про Богдана Чорномаза з глибокою повагою згадував Валерій Данилевський: «Ніколи, жодного разу, особисто я не бачив Богдана розгубленим чи безпорадним. Він практично не мав особистого життя – все віддавав найвеличнішій меті свого життя. Відносний спокій мав лише на науково-викладацькій роботі» [1].

Разом з однодумцями з національно-патріотичного середовища Умані Богдан Чорномаз послідовно порушував важливі для міста питання

історичної пам'яті та екології. Зокрема, він активно виступав за встановлення в Умані пам'ятника козацьким отаманам Максимові Залізняку та Івану Гонті, як символу вшанування героїчної минувшини. Одночасно він докладав зусиль до збереження залишків приміського лісового масиву – Грекового лісу. Богдан Данилович був обраний депутатом Уманської міської ради, у якій завжди займав активну громадянську позицію в інтересах уманської міської громади.

Усе життя Богдана Чорномаза було наповнене боротьбою за ідеали, у які він вірив до останнього подиху: національна гідність, правдива історія, сильна українська держава, заснована на справедливості, культурі та самоповазі. Його шлях – це приклад великої внутрішньої сили, послідовності і любові до рідної землі. Своєю науковою, громадською, політичною та освітньою діяльністю він залишив по собі слід справжнього патріота. І тому цілком закономірно, що завершити розповідь про непересічну особистість хочеться словами, які стали своєрідним духовним заповітом Б. Д. Чорномаза: «…немає нічого вищого, аніж національні інтереси – цілісність і непорушність держави, мова, культура, звичаї і традиції, право самостійно вести внутрішні і зовнішні справи. Це найважливіше, що має берегти і чим дорожити народ вільної, демократичної, незалежної країни. Якщо кожен українець виховає у собі національну свідомість, гідність і самоповагу, усвідомить свою причетність до нації та її історії – ми станемо непереможними. Цього найбільше бояться наші вороги – самоідентифікації українців. Але вона обов'язково настане, історичний процес не зупинити. В усі часи борці за незалежність нашої держави поширювали викресане їхніми щирими серцями гасло: «Україна – понад усе!». Вірю, що мине час і ці полум'яні слова стануть кровно близькими для кожного українця» [9].

Останні роки свого життя український патріот провів у клопотах університетського життя. Багато читав, викладав здобувачам вищої освіти історичного факультету такі курси як «Дисидентський рух в Україні», «Історія української державності», брав участь у наукових конференціях, засіданнях круглих столів, спілкувався зі студентами та громадськістю міста. Важка хвороба підкралася несподівано і у квітневі дні 2021 року його натруджена душа майнула у засвіти. По собі залишив монографії, навчальні посібники для студентів, спогади і вдячну пам'ять.

Як викладач закладу вищої освіти Богдан Чорномаз був унікальний тим, викладаючи курс «Історія української державності», він мав власний досвід боротьби за українську державу, який давав можливість об'єктивно оцінити сутність російсько-більшовицької влади у ставленні її до України. Він постійно застерігав про небезпеку для України і у останній своїй

монографії написав про необхідність вивчення історії українського народу як одного із засобів боротьби в інформаційній війні з радянською владою. Зацитуємо його думку повністю «Ми ще не осмислили того, – писав він у 2015 році, – що в Україні стан визвольної війни, яка велася із застосуванням гранат, крісів та втинків (обріз) продовжився війною на інформаційному полі. Власне, війну проти України на цьому поприщі Росія не припиняла ніколи і веде її з особливими успіхами і сьогодні. В цьому аспекті мусимо визнати, що наші політики глибину цієї істини лише нині почали усвідомлювати, а пересічні українці, навіть не маючи наукових титулів і звань, відчули це давно на рівні інтуїції. Вони безпомильно відчули, що боротьба за здобуття знань з історії, на сучасну пору, це є передній край війни в інформаційній площині. Наше суспільство нарешті усвідомило, що програш в інформаційній війні обумовлює програш у традиційній «вогневій». Аналіз цього явища свідчить про те, що стихійне зацікавлення українців історією є проявом політичної зрілості українського суспільства і свідчить про живучість споконвічного прагнення українців до побудови власної незалежної держави» [11, с. 7]. І хоч свою монографію він маркував як публіцистичне видання і з певною долею критичності ставився до літератури «краєзнавчого штабу», все ж його нарис історії одного українського села позиціонується як такий, що написаний зрілим істориком з чітко сформованим україноцентричним світоглядом.

Глибоке розуміння і відчуття сутності становища України патріот і історик Б.Д. Чорномаз виклав у таких рядках: «... під час всього періоду перебування України в ярмі російсько-більшовицької тоталітарної імперії, імперія здійснювала злочини щодо українського суспільства, коли інспірувала ситуації, за яких українці повинні були забувати свою історію, видаляти із свідомості розуміння патріотизму. Змушувала засвоювати чужу і невластиву нашому народу шкалу цінностей, при цьому культивуючи мовне каліцтво, перекручувала у свідомості розуміння загальновизнаного поняття про відданість своїй Батьківщині. Для досягнення цієї мети на повну потужність діяли всі ланки офіційної влади та ідеологічно-пропагандистських структур російсько-більшовицького агітпропу. Вся система влади була спрямована на те, щоб спотворити у колективній свідомості українського народу загальновизнану шкалу суспільно-політичних цінностей. Постійно діяла система масового виховання, побудована на всім відомій системі, яка в середовищі простого люду називається «системою батога і пряника» [11, с. 10]. Наведена розлога цитата з монографії Б.Чономаза однозначно свідчить про його чітку громадянську позицію і свідоме розуміння причин багатьох кризових явищ в історії українського народу.

Висновки. Таким чином, систематизований у статті матеріал про дитинство, юність і студентські роки Богдана Даниловича Чорномаза свідчить, що його світогляд формувався у середовищі національно-свідомого соціуму. Тому громадянська активність і україноцентрична філософія його подальшого життя були природним виявом його патріотичних почуттів. Віхи його життєвого шляху вказують на протестне ставлення до політики гноблення українства, на глибокі патріотичні почуття, що стали засадничими умовами його життя і боротьби. Квітесенція його поглядів знайшла відображення в одній з кращих друкованих праць – нарисі історії рідного села.

Література:

1. Данилевський В. Данилевський : Пам'яті незламного Богдана Чорномаза. Прочерк. 6 квітня 2021. URL: https://surl.lu/krrlgj

2. День прапора: черкаська історія жовто-блакитного стягу. *Дзвін*. 23 серпня. URL: https://surli.cc/lbiecf

3. Корнієнко А. Тетяна Чорномаз: «Ця незалежність жила в душах і серцях багатьох людей». *Суспільні новини*. 24 серпня 2020. URL: https://surl.li/pnxyji

4. Костюк К. Помер колишній політв'язень з Черкащини Богдан Чорномаз. *Суспільні новини*. 5 квітня. 2021. URL: https://surl.li/bjbjlv

5. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т.2. Харків: Права людини, 2006. 811 с.

6. Овсієнко В. Пам'яті померлого подвижника національного відродження – Богдана Даниловича Чорномаза. Український погляд. 5 квітня 2021. URL: https://ukrpohliad.org/news/pam-yati-pomerlogo-podvyzhnyka-natsionalnogo vidrodzhennya-bogdana-danylovycha-chornomaza.html

7. Овсієнко В. Чорномаз Богдан Данилович. *Дисидентський рух в Україні*: віртуальний музей Харківської правозахисної групи. 15 липня. 2007. URL: https://museum.khpg.org/1184520774

8. Овсієнко В.В. Інтерв'ю Богдана Чорномаза 8 грудня 2000 року і Тетяни Чорномаз. *Дисидентський рух в Україні*. 14 листопада. 2007. URL: https://museum.khpg.org/1195063449

9. Самотока О. Виховати національну свідомість і гідність – ось головне. *Голос України*. 16 липня. 2020. URL: https://www.golos.com.ua/article/333286

10. Устенко В.І. Виховання національної самосвідомості української молоді. Умань, 2024. 80 с.

11. Чономаз Б.Д. Нарис історії села Стегніківці: публіцистика. К.: Талком, 2015. 235 с.

12. Чорномаз Б.Д. Нарис історії села Стегніківці. 3-тє вид., перероб. і доп. Біла церква: Час Змін Інформ, 2018. 312 с.

13. Чорномаз Б. Д. Опір радянській владі на Уманщині (друга половина XX ст.): документальне видання: монографія. Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 310 с.

14. Чорномаз Т. Богдан Чорномаз і Умань. Організація українських націоналістів. 9 квітня. 2021. URL: https://www.kmoun.info/2021/04/09/bogdan-chornomaz-i-uman/

References:

1. Danylevskyi, V. (2021, April 6). Danylevskyi: Pam'iati nezlamnoho Bohdana Chornomaza [*In memory of the unbreakable Bohdan Chornomaz*]. Procherk – Procherk. Retrieved from https://surl.lu/krrlgj [in Ukrainian].
2. Den prapora: cherkaska istoriia zhovto-blakytnogo stiahu. (n.d., August 23). [*Den prapora: the Cherkasy history of the blue-and-yellow flag]*. Dzvin – Dzvin. Retrieved from https://surli.cc/lbiecf [in Ukrainian].
3. Korniienko, A. (2020, August 24). Tetiana Chornomaz: «Tsia nezalezhnist zhyla v dushakh i sertsakh bahatoh liudei» [*Tetiana Chornomaz: «This independence lived in the souls and hearts of many people»*]. Suspilni novyny – Suspilni novyny. Retrieved from https://surl.li/pnxyji [in Ukrainian].
4. Kostiuk, K. (2021, April 5). Pomer kolyshnii politviazen z Cherkashchyny Bohdan Chornomaz [*A former political prisoner from Cherkashchyna Bohdan Chornomaz has died*]. Suspilni novyny – Suspilni novyny. Retrieved from https://surl.li/bjbjlv [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyi biohrafichnyi slovnyk dysydentiv krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy y kolyshnoho SRSR. T. 2. (2006). [*International Biographical Dictionary of Dissidents of the Countries of Central and Eastern Europe and the Former USSR. Vol. 2*]. Kharkiv, Ukraine: Prava Liudyny [in Ukrainian].
6. Ovsiienko, V. (2021, April 5). Pam'iati pomerloho podvyzhnyka natsionalnoho vidrodzhennia – Bohdana Danylovycha Chornomaza [*In memory of the deceased advocate of national revival – Bohdan Danylovych Chornomaz*]. Ukrainskyi pohliad – Ukrainian View. Retrieved from https://ukrpohliad.org/news/pam-yati-pomerlogo-podvyzhnyka-natsionalnogo-vidrodzhennya-bogdana-danylovycha-chornomaza.html [in Ukrainian].
7. Ovsiienko, V. (2007, July 15). Chornomaz Bohdan Danylovych [*Chornomaz Bohdan Danylovych*]. Dysydentskyi rukh v Ukraini: virtualnyi muzei Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy – Dissident Movement in Ukraine: Virtual Museum of the Kharkiv Human Rights Group. Retrieved from https://museum.khpg.org/1184520774 [in Ukrainian].
8. Ovsiienko, V. V. (2007, November 14). Interviu Bohdana Chornomaza 8 hrudnia 2000 roku i Tetiany Chornomaz [*Interview of Bohdan Chornomaz on December 8, 2000, and Tetiana Chornomaz*]. Dysydentskyi rukh v Ukraini – Dissident Movement in Ukraine. Retrieved from https://museum.khpg.org/1195063449 [in Ukrainian].
9. Samotoka, O. (2020, July 16). Vykhovaty natsionalnu svidomist i hidnist – os' holovne [*To cultivate national consciousness and dignity – this is the main thing*]. Holos Ukrainy – Voice of Ukraine. Retrieved from https://www.golos.com.ua/article/333286 [in Ukrainian].
10. Ustenko, V. I. (2024). Vykhovannia natsionalnoi samosvidomosti ukrainskoi molodi [*Education of national consciousness of Ukrainian youth*]. Uman, Ukraine. [in Ukrainian].
11. Chornomaz, B. D. (2015). Narys istorii sela Stehnikivtsi: publicystyka [*Outline of the history of the village Stehnikivtsi: journalism*]. Kyiv, Ukraine: Talkom [in Ukrainian].
12. Chornomaz, B. D. (2018). Narys istorii sela Stehnikivtsi. 3-tie vyd., pererob. i dop. [*Outline of the history of the village Stehnikivtsi. 3rd ed., revised and supplemented*]. Bila Tserkva, Ukraine: Chas Zmin Inform [in Ukrainian].
13. Chornomaz, B. D. (2010). Opir radianskii vladi na Umanshchyni (druha polovyna XX st.): dokumentalne vydannia: monografiia [*Resistance to Soviet power in Uman region (second half of the 20th century): documentary edition: monograph*]. Uman, Ukraine: Umanske komunalne vydavnycho-polihrafichne pidpryiemstvo [in Ukrainian].

14. Chornomaz, T. (2021, April 9). Bohdan Chornomaz i Uman [*Bohdan Chornomaz and Uman*]. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv – Organization of Ukrainian Nationalists. Retrieved from https://www.kmoun.info/2021/04/09/bogdan-chornomaz-i-uman/ [in Ukr].